

FÓRIZS GERGELY

NÉHÁNY GONDOLAT
TOLDY FERENC IRODALOMTÖRTÉNÉSZI ÖRÖKSÉGÉRŐL*

Egyetlen példa alapján szeretnék elgondolkozni azon, hogy mit (is) jelent az utókorból visszatekintő irodalomtörténész számára Toldy Ferenc öröksége. A példa, amire hivatkozni fogok, nem Toldy valamelyik jelentős elméleti vagy filológiai teljesítménye, hanem egy filológusi tévedése. Pontosabban nem egyszerűen tévedésről van szó, mert ez a hiba nem egyedi jellegű, azaz – mondjuk – egyszeri figyelmetlenség eredménye, hanem, úgy hiszem, önmagán túlmutató jelentőségű, s éppen azt szeretném bizonyítani, hogy Toldy történetírói módszerével van összefüggésben.

Arról van szó, hogy Toldy *A magyar nyelv és irodalom kézikönyvében*, majd az általa 1860-ban és 1864-ben sajtó alá rendezett Berzsenyi-kiadások elé illesztett életrajzi összefoglalóban helytelenül adja meg a niklai költő születési évét, amikor azt 1780-ra teszi. Ezzel szemben jelenlegi tudásunk alapján biztos állítható, hogy Berzsenyi nem akkor, hanem négy évvel korábban, 1776-ban született. Az érdekes az, hogy ez az utóbbi, voltaképpen helyes adat már Toldy korában is ismert és elterjedt volt, sőt ő maga is ezt közölte 1828-as *Handbuchjában*. Nem véletlen, hogy mégis áttér a másik évszámra, hanem forráskritikai mérlegelés eredménye. Ő maga ezt így foglalja össze egy hosszas lábjegyzetében: „Régibb *Kézikönyvem*, s utána az akadémiai Névkönyv, Évkönyvek, Döbrentei (a Közh. Esmeretek Tárában és Berzsenyi Összes Művei előtt) és az Újabb Ismer. Tára, B.[erzsenyi] születését 1776-ki május 7-kére teszik. Adatom forrását régibb jegyzéseim közt nem találom. De Berzsenyi maga Kazinczyhoz 1809. Január 18. költ levelében így ír: »*Én május 6-dikán leszek 29 esztendőös.*«¹ Az 1780-as évszám helytállóságának igazolására Toldy ezen kívül még több közvetett érvet hoz, szintén Berzsenyi leveleiből, s végül így összegzi a Döbrentei Gábortól származó adat elleni érveit: „Döbrentei nem adja tudomása forrását; s a beljegyek ellene szólnak.”²

Ez a lábjegyzet, amelyet Toldy az általa megállapított születési évszám indoklására beilleszt, egészen példaszzerűen megfelel a forráskritikával szemben támasztott követelményeknek azzal, hogy a bizonytalan forrásból származó adattal szemben előnyben

* Elhangzott 2005. augusztus 10-én Toldy Ferenc sírjánál.

¹ TOLDY Ferenc, *Berzsenyi élete* = BERZSENYI Dániel *Versei*, a megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta TOLDY Ferencz, Pest, Heckenast Gusztáv, 1860, 3.

² *Uo.*, 4.

részesít egy olyat, amely a lehető legközvetlenebb és így leghitelesebb kútfőből ered, s mi lehet hitelesebb, mint magának a vizsgált személynek a nyilatkozata? Pozitívista szemszögből nézve annyi történt itt, hogy Toldy kiválasztotta a megbízható forrást és egyszerűen közölte az abban szereplő adatot.

Azonban, mint ahogyan általában is téves volna Toldy Ferenc munkásságát az értelmetlen tények elbeszélésére redukálni, észre kell venni, hogy ennek az adat-megállapításnak is értelmezői szándék húzódik meg a háttérében. A két forrás közötti döntés ugyanis legalább annyira tekinthető személyes tényezőktől és indulatoktól is befolyásolt kánonalkotó gesztusnak, mint az egyéni szempontokon felülemelkedett tárgyilagosság eredményének.

Ennek az állításnak az alátámasztására elég csak az adatközlés szövegekörnyezetére utalni, arra, hogy Toldy Berzsényi-kiadása kifejezetten az 1842-es Döbrentei-féle kiadás ellenpontjaként, az abban szerinte „meghamisított” életmű helyreállításaként értelmezi magát.³ Ebből az aspektusból pedig Döbrentei adata és a Kazinczy–Berzsényi levelezésben fellelhető adat össze sem hasonlítható a hitelesség szempontjából, körülbelül annyira nem, mint ahogyan egy vallás kanonizált, illetve apokrif szövegei is gyökeresen eltérő megítélés alá esnek.

Ez utóbbi hasonlat használata korántsem retorikai túlzás, hiszen Toldy irodalomtörténeti szövegei igencsak erős szakrális metaforikával rendelkeznek, az *Irodalmi arcképek* egy helyén például Kazinczy Ferenc „költészetünk megváltójaként” szerepel, jelentősebb irodalmár követői pedig – köztük Berzsényivel és Döbrenteivel [!] – a „tizenkét apostolnak” felelnek meg.⁴ Ha ezt a hasonlatot továbbgondoljuk, akkor arra jutunk, hogy a róluk szóló elbeszélés viszont nem lehet más, mint hagiográfia. A szentek életrajzához felhasználható források megválogatása pedig hitbéli kérdés, s nem sok köze van a pozitívista forráskritikához.

Az eredeti példára visszatérve: Toldy módszertana, amelynek a segítségével kiválasztja a rendelkezésre álló eltérő adatok közül Berzsényi hiteles születési évszámát, azért érdekes és tanulságos mai szemmel nézve is, mert egyszerre érvényesülnek benne egy modern szaktudós és egy elkötelezett hívő szempontjai. Ez a példa ilyenformán a humán tudományok lényegébe vág: lehet-e ezen a területen akár a legegyszerűbb adatközlés is mentes a közlő személyes intenciójától, vagy soha nem küszöbölhető ki az individuális tényező?

A példa mindenesetre egy olyan irodalomtörténészt mutat, aki úgy tett eleget a személytelenedő szaktudomány kívánalmainak, hogy mindeközben tetten érhetők személyes indítékai is. Tudjuk, hogy Toldy a tárgyilagosság eszményének való megfelelés érdekében irodalomtörténet-íróként igyekezett saját személyes rokon- és ellenszenveit elfojtani,⁵ s ez nyilván sokszor sikerült is neki. Az idő múlásával azonban egyre érdeke-

³ TOLDY Ferenc, *Utószó Berzsényi munkáihoz* = Berzsényi BERZSENYI Dániel *Munkái*, újra átnézett kiadás, a költő örökösei megbízásából TOLDY Ferenc által, Pest, Heckenast Gusztáv, 1864, I. n.

⁴ TOLDY Ferenc, *Szemere Pál* = T. F., *Irodalmi arcképek*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 129.

⁵ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, „*Sine ira et studio*”: Toldy és a tacitusi eszmény meghonosítása = D. P., *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004, 569–

sebbé válnak ezek az egykor háttérbe szorítani kívánt motívumok, hiszen a tudományos kutatás előbb-utóbb törvényszerűen kétségbe vonja az elődök által megállapított tények igazságértékét, s cáfolja az ezekre épített teóriákat, mint ahogyan az a példa szerinti esetben is történt. Ezzel szemben ami egy tudós életművéből tartósan érvényes és aktuális marad, az sokkal inkább annak személyes része, s ez egy irodalomtörténész esetében az általa használt metaforakészlet továbböröklődésével biztosított. Az adatok kiválogatását vagy felszíni elrendezését kritizálhatja ugyan az utókor, ezek a tárgyi kifogások azonban nem érinthetik azt az irányító mélystruktúrát, amelyre Toldy vallási metaforái utalnak. Ennek érvényességét ugyanis nem fenyegetheti sem újabb források és adatok felbukkanása, sem az eltérő módszerű történeti leírások térhódítása, lévén ez a belső mag nem objektív-tudományos, hanem szubjektív konstrukció, az adott esetben Toldy személyes látomása a magyar irodalomról. Az életműnek ez a mélyrétege az, amely Toldy esetében bizonyosan maradandó a kései utód számára, továbbél, még ha sokszor reflektálatlanul is, de valamiképpen beépülve az utókorbeli irodalomtörténészek saját, hasonló mód szubjektív konstrukcióiba.

619. Arról, hogy miként igyekezett Döbrentével szembeni személyes ellenszenvét irodalomtörténészként elfojtani, lásd *uo.*, 600–601.